

Diversitatea terminologică în frazeologia și paremiologia românească și germană

Casia ZAHARIA

1. Preambul

Nomenclatorul aferent frazeologiei a înregistrat, de-a lungul timpului, atât în germană, cât și în română o neobișnuit de mare diversitate de denumiri pentru ceea ce înțelegem prin expresii idiomatice. Cauzele trebuie căutate, pe de o parte, în evoluția cercetării frazeologice (fragmentară și adesea individualistă) care a avut nevoie de termeni noi pentru variatele opinii formulate în timp, și, pe de altă parte, în perseverența cu care s-a căutat (și se mai încearcă încă) să se denumească – atât sugestiv, cât și riguros – termenii frazeologici. Cele cinci tabele de mai jos reprezintă o sinteză terminologică pe terenul celor două limbi în discuție. Concret, este vorba de:

- trecerea în revistă, realizată de Pilz, a termenilor folosiți în literatura de specialitate până la 1978,
- completarea adusă de Duhme în 1991,
- a doua actualizare, făcută de noi, cu nomenclatura din scrierile de frazeologie din ultimii treisprezece ani,
- lista, întocmită de Zanne, cu termeni din literatura română referitori la proverbe și zicători,
- sinteza noastră cu privire la termenii din bibliografia frazeologică românească.

Dacă în lista lui Pilz sunt consemnate primele utilizări (ordonate alfabetic după substantiv), în celelalte liste sunt înregistrați, în ordine cronologică, toți termenii întâlniți în literatura de specialitate.

Traducerile din paranteze ne aparțin și sunt doar orientative; am renunțat la traducere acolo unde nu am găsit corespondențe, cel puțin parțial, adecvate.

2. Determinări terminologice: frazeologism, idiom, locuțiune

Din numărul impresionant de termeni folosiți de specialiști de-a lungul vremii se desprind câțiva care s-au impus într-o parte sau alta a lumii, ori într-o anumită perioadă istorică. Motivele pentru care autorii preferă un anume termen sunt diverse: cele mai multe reflectă convingeri puternice și puncte de vedere argumentate, doar câteva ținând, mai degrabă, de nevoia cercetătorului de a se face remarcat, de a aduce ceva „nou” cu orice preț.

În grecește, φράσις înseamnă, în primul rând, ‘vorbire’, apoi, ‘mod de exprimare’, o anume ‘expresie’, precum și ‘text’. În latină, *phrasis* era folosit ca termen al retoricii, mai întâi ca înlocuitor al lui *elocutio* și, apoi, în sensul de *dictio*, *stilus*. Deși a pătruns în secolul al XVI-lea din latină cu sensul de ‘expresie’, în franceză *phrase* denumește, mai ales, ‘propoziția’, sens cu care a fost împrumutat apoi de română. Dintre celelalte limbi romanice, doar italiana mai păstrează ambele semnificații. În engleză și, mai nou, în germană și rusă (unde mai înseamnă și ‘vorbărie goală’), *phrase* desemnează un grup de cuvinte care funcționează ca o parte de propoziție.

Termenul *phraseologia* este răspândit în toate limbile romanice și germanice. Dacă în franceză înseamnă (a) ‘limbaj pompos și vid de sens’, (b) ‘culegere de locuțiuni’ și (c) ‘ansamblu de expresii proprii unui limbaj’, în română, spaniolă și catalană există sensurile (a) și (c) iar în italiană (b) și (c). În engleză găsim sensul (c). Limba germană desemnează prin *frazeologie* atât totalitatea expresiilor dintr-o limbă, cât și știința care se ocupă de acest domeniu. În limba rusă, prin *frazeologie* se înțelege (a) ‘totalitatea expresiilor idiomatice și neidiomatice’, (b) ‘expresiile pompoase, lipsite de conținut’, și (c) ‘știința despre studiul expresiilor’.

Frazeologism este termenul folosit în lingvistica germană în continuarea celei rusești pentru desemnarea construcțiilor idiomatice caracteristice unei limbi, cu alte cuvinte pentru expresii și locuțiuni.

*

* *

Grecesul ἰδιωμα, în sensul de ‘proprietate specifică’, era folosit pentru formele literare, pentru modul de exprimare a unui autor, nu și pentru ‘limbă’. Pentru produsul concret al unui mod de exprimare exista ἰδιωτισμός care a denumit, mai întâi, o exprimare vulgară sau familiară, ca, în final, să indice expresiile tipice dintr-o limbă. Nici în latină, *idioma* nu era folosit pentru ‘limbă’, ci pentru desemnarea de „proprietas alicujus linguae”. Cu referire la vocabularul de specialitate, avem *idiotismus* care indica gramaticienilor un mod de vorbire și, în retorică, o parte a vorbirii.

În limbile romanice, *idiome*, *idioma*, *idiom* desemnează ‘limba (unui popor, a unei comunități, a unui grup) și caracteristicile ei’, iar în engleză se adaugă semnificația de ‘formă de expresie, construcție gramaticală, specifică unei limbi’, având o semnificație uneori alta decât cea gramaticală sau logică. În germană, situația nu este cu mult diferită, *idiomul* desemnând atât limba caracteristică unei zone și/sau unui grup, cât și *expresia idiomatică*. În schimb, în rusă *idiom* se folosește numai în limbajul de specialitate al lingvisticii și desemnează expresii ale căror semnificații nu se deduc din semnificațiile cuvintelor componente (de genul *bit' bakluši/a tăia frunze la câini*).

În toate aceste limbi, știința care se ocupă cu studiul idiomului ca și de totalitatea „expresiilor idiomatice” se numește „idiomatică” (cf. Gréciano 1997).

Expresiile idiomatice, locuțiunile, în general construcțiile caracteristice unei limbi poartă numele de „idiotisme”, termen generic pentru anglisme, germanisme, gallicisme, rusisme, hispanisme etc. și sinonim cu „frazeologism”. Termenul este puternic concurat de forma scurtă „idiom”, iar în lingvistica romanică se folosește denumirea „expresie idiomatică”.

Diferențierea dintre *idiom* și *frazeologism* se face cu ajutorul unei caracteristici semantice numită „idiomaticitate”: semnificația generală a idiomului nu corespunde sumei semnificațiilor constituenților. Unele școli (de ex. școala americană) apelează pentru delimitări și la defectele transformaționale ori la polisemie (idiomul trebuind să aibă o pereche literală).

*

* *

Alături de *frazeologism* și *idiom/idiotism*, în lingvistică (mai ales în cea romanică) se folosește și cel de *locuțiune*, cu semnificația din latină ‘expresie, mod de vorbire’. Cele mai evidente sunt relațiile în franceză, română și italiană, unde s-a păstrat, respectiv s-a preluat termenul cu semnificația ‘expresie’.

Locution, locuzione, locuțiune reprezintă, prin tradiție, un grup stabil de cuvinte, sau formează o unitate lexicală. După funcția gramaticală, se disting diferite subgrupe: locuțiuni verbale (*a face față*), adverbiale (*în van*), conjuncționale (*chiar dacă*), interjecționale (*hăis și cea*), prepoziționale (*pe motiv că*). După tipul de semnificație purtat de locuțiuni, ele pot fi abstracte, figurate sau proverbiale.

**Lista alfabetică (după substantiv) cu termeni frazeologici
(Pilz 1978: VIII-XII)**

TERMEN

Fertig geprägte Ausdrücke (expresii gata fixate)
 Idiomatiche Ausdrücke (expresii idiomatice)
 Phraseologische Ausdrücke (expresii frazeologice)
 Redensartige Ausdrücke (expresii)
 Sprachliche Ausdrücke (expresii lingvistice)
 Sprichwörtl. gewordene Ausd. (expr. devenite prov.)
 Stehende Ausdrücke (expresii stabile)
 Komplexe Einheiten (unități complexe)
 Phraseologische Einheiten (unități frazeologice)
 Fertigbauteile (părți constructive prefabricate)
 Formeln im Satz (formule în propoziție)
 Erstarrte Formeln (formule împietrite)
 Sprachliche Formeln (formule lingvistice)
 Standardisierte Formulierungen (formulări standardiz.)
 Erstarrte Fügungen (îmbinări rigide)
 Phraseologische Fügungen (îmbinări frazeologice)
 Gebrauchsmetaphern (metafore uzuale)
 Sprachliche Gebrauchsmuster (modele uzuale)
 Feststehende Gebrauchsweisen (entități stabile)
 Idiome (idiomuri)
 Phraseologismen (frazeeologisme)
 Allgemeine Redensarten (expresii generale)
 Bildliche Redensarten (expresii figurate)
 Feste Redensarten (expresii stabile)
 Langläufige Redensarten (expresii de lungă durată)
 Metaphorische Redensarten (expresii metaforice)
 Stehende Redensarten (expresii stabile)
 Volkstümliche Redensarten (expresii populare)
 Zusammengesetzte Redensarten (expresii compuse)
 Redeweisen (expresii)
 Bildhafte, schlagwortähnliche Redew. (expr. figurată)
 Feste Redewendungen (expresii stabile)
 Formelhafte Redewendungen (expresii tip formulă)
 Metaphorische Redewendungen (expresii metaforice)
 Stehende Redewendungen (expresii stabile)
 Geprägte Scheidemünzen (monede de schimb)

INTRODUS DE

Rahn 1931
 Thiele 1941
 Riesel 1959
 Röhrich, 1959
 Röhrich 1960
 Schulze 1871
 Heilmannsedler 1957
 Daniels 1961
 Pilz 1978
 Faulseit 1965
 Mueller 1965
 Mackensen 1968
 Otto 1890
 Roche 1965
 Duden-Gramm. ²1966
 Schmidt 1963
 Seiler 1922
 Faulseit 1965
 de Saussure ²1967
 Schmidt-Hidding 1956
 Radtke 1959
 Duden-Gramm, ²1966
 Schmitz ⁴1882
 Schmidt-Hidding 1962
 Schrader ⁵1901
 Schmitz ⁴1882
 Schmitz ⁴1882
 Borchard et al. ⁷1954
 de Saussure ²1967
 Wander 1867
 Munker 1931
 Schmidt-Hidding 1962
 Schmidt-Hidding 1961
 Seiler 1922
 Gipper ³1973
 Mackensen 1968

Sprachformeln (formule lingvistice)	Mueller 1965
Sprachform. innerh. des Satzes (expr. lingv. în int. prop.)	Mueller 1965
Vorgeformte Sprachwendung (expr. lingv. preform.)	Mackensen 1968
Surrogatausdrücke (expresii surogat)	Schmidt 1963
Autonome Syntagmen (sintagme autonome)	Martinet ² 1967
Feste Syntagmen (sintagme stabile)	Rothkegel 1973
Syntaktische Umschreibungen (descreri sintactice)	von Polenz 1963
Formelhafte Verbindungen (îmbinări formale)	Daniels 1963
Isolierte Verbindungen (îmbinări izolate)	Bierwisch 1961
Phraseologische Verbindungen (îmbinări frazeologice)	Schmitz ⁴ 1882
Wendungen aus der Redensart (sintagmă din expr.)	Wildhaber 1955
Einfache Wendungen (expresii simple)	Mackensen 1968
Traditionell feste Wendung (expr. tradițional stabile)	Schmidt-Hidding 1962
Fest gefügte Wendungen (expresii îmbinate stabil)	Schmidt-Hidding 1962
Festgewordene Wendungen (expr. devenite stabile)	Schmidt 1963
Formelhafte Wendungen (expresii formale)	Schmidt-Hidding 1961
Idiomatische Wendungen (expresii idiomatice)	Schmidt-Hidding 1961
Metaphorische Wendungen (expresii metaforice)	Seiler, 1922
Phraseologische Wendungen (expresii frazeologice)	Schmidt, 1963
Redensartige Wendungen (expresii)	Röhrich, 1960
Sprachliche Wendungen (expresii lingvistice)	Prause, 1930
Stehende Wendungen (expresii existente/care stau)	Duden-Gramm. ² 1966
Stereotype Wendungen (expresii stereotipe)	Schmidt-Hidding 1956
Traditionelle Wendungen (expresii tradiționale)	Schmidt-Hidding 1956
Traditionelle feste Wendung (expr. tradițional stabile)	Schmidt-Hidding 1962
Geformte Wortblöcke (blocuri de cuvinte formatate)	Mackensen 1968
Feste Wortgruppen (grupe de cuvinte stabile)	Weisgerber 1956/57
Zusammengehör. Wortgrupp. (grupe de cuv. interdep.)	Mueller 1965
Wortverbände (uniuni de cuvinte)	Leisi ⁴ 1967
Wortverbindungen (îmbinări de cuvinte)	Duden-Gramm. ² 1966
Erstarrte Wortverbindung (îmbin. de cuv. încremenite)	Schmidt 1963
Fertig vorhand. Wortverbind. (îmb. de cuv. gata exist.)	Schmidt 1963
Feste Wortverbindungen (îmbinări de cuvinte stabile)	Agricola ² 1965
Kurze Wortverbindungen (îmbinări scurte de cuvinte)	Duden-Gramm. ² 1966
Phraseologische Wortverbind. (îmb. fraz. de cuvinte)	Schmidt 1963
Stehende Wortverb. (îmbinări de cuv. exist./care stau)	Schmidt 1963
Feste phras. Wortverknüpf. (îmb. fraz. stab. de cuv.)	Mellbourn 1964
Wortzusammenstellungen (îmbinări de cuvinte)	Mackensen 1968
Vorgeformte Wortzusammenstell. (îmb. cuv. preform.)	Mackensen 1968
Zusammenstellungen (îmbinări)	Mackensen 1968

**Lista complementară I
cu termeni frazeologici (cronologic)
(Duhme 1991: 21)**

TERMEN	INTRODUS/FOLOSIT
Phraseologismus (frazeeologism)	Sebrénnikow 1975
Phraseologische Einheit (unitate frazeologică)	Sebrénnikow 1975
Unfreie Wortverbände (uniuni de cuvinte nelibere)	Sebrénnikow 1975
Phraseologische Einheit (unitate frazeologică)	Pilz 1981
Phraseologismus (frazeeologism)	Fleischer 1982
(Feste) Wendung (expresie (stabilă))	Fleischer 1982
Feste Wortverbindung (îmbinare stabilă de cuvinte)	Fleischer 1982
Feste Wortgruppe (grupă stabilă de cuvinte)	Fleischer 1982
Phraseologismus (frazeeologism)	Burger et al. 1982
Phraseologische Wendung (expresie frazeologică)	Eckert 1982
Phrasem (frazem)	Eckert 1982
Phraseologismus (frazeeologism)	Piireinen/Gustaf. 1985
Phraseologismus (frazeeologism)	Gläser 1986
Feste Wortverbindung (îmbinare stabilă de cuvinte)	Gläser 1986
Phraseologismus (frazeeologism)	Kunkel 1986
Phraseologismus (frazeeologism)	Busuj 1987
Phraseologische Einheit (unitate frazeologică)	Busuj 1987
Phraseologismus (frazeeologism)	Burger/Zett 1987
Phraseologismus (frazeeologism)	Hessky 1987
Phraseologische Einheit (unitate frazeologică)	Hessky 1987
Phraseologismus (frazeeologism)	Korhonen 1987
Phraseologischer Ausdruck (expresie frazeologică)	Korhonen, 1987
Phraseologismus (frazeeologism)	Dobrovolskij 1988
Phrasem (frazem)	Gréciano 1989

**Lista complementară II
cu termeni frazeologici din lingvistica germană (cronologic)
(Zaharia 2004)**

TERMEN	INTRODUS/FOLOSIT
Stehende Wortverbind. (îmbinare stabilă de cuvinte)	Riesel 1954
Phrasem (frazem)	Klappenbach 1968
Wiederholte Rede (discurs repetat)	Coseriu 1970
Feste Syntagmen (sintagme stabile)	Rothkegel 1973
Phrasmus (frasm)	Burger 1977
Frasmus (frasm)	Häusermann 1977
Figiertes Wortgefüge (îmbinare figurativă)	Thun 1978
Fixiertes Wortgefüge (îmbinare fixată)	Thun 1978
Fester Wortkomplex (complex stabil de cuvinte)	Černyševa 1980
Feste Phrasen (frazee stabile)	Burger et al. 1982
Idiotism	Gréciano 1983

Éxpression idiomatique (expresie idiomatică)	Gréciano 1983
Komplexe Lexie (lexie complexă)	Schmidt 1984
Idiom	Dobrovol'skij 1995
Phraseologischer Terminus (termen frazeologic)	Duhme 1991
Fester Wortkomplex (complex stabil de cuvinte)	Dobrovol'skij 1995
Phraseologismus (frazeeologism)	Cujbă 1998
Phras. Einheiten/Ausdr. (unități/expr. frazeologice)	Lüger 1999
Vorgeprägte (Satz)ausdr. (expr. propoz. preformate)	Lüger 1999
Idiomatische Wendungen (expresii idiomatice)	Lüger 1999
Locutions (locuțiuni)	Gréciano 2000
Phraseme (frazeme)	Rothkegel 2000

**Denumiri date proverbelor în literatura română
(Zanne I: XLII)**

TERMEN	INTRODUS/FOLOSIT
Cuvânt prost	Neculce
Poveste	Costin
Pildă	Cronica anonimă
Cuvânt bătrân	Cantemir
Parimie	Cantemir
Prostul cuvânt	Cantemir
Precum zic bătrânii	Cantemir
Cuvânt	Cantemir
Proverb	Țichindeal
Zicătoare (cu înțeles de ‘proverb’)	Țichindeal
Cuvânt	Țichindeal
Cimilitură (cu înțeles de ‘proverb’)	Țichindeal
Proverb	Pann
Zicală	Pann
Povestea vorbii	Pann
Vorba cea bătrână	Donici
Provebul bătrânesc	Donici
Vorba bătrânească	Laurian și Massim
Vorba cea veche	Slavici
Zicală	Slavici
Povestea ăluia	Ispirescu
Vorba ăluia	Ispirescu
Vorba ăluia	Jipescu
Vorba veche	Creangă
Vorba ceea	Creangă
Proverb	Negruzzi
Vorba (a)ceea	Ghane
Vorbă	Odobescu
Vorba altuia	Odobescu
Vorba ăluia	Odobescu

Zisa	Varron
Povestea vorbei	Varron
Povestea vorbei	Ghica
Povestea vorbei	Baică

**Termeni folosiți în lingvistica frazeologică românească
(cronologic) (Zaharia 2005)**

TERMEN	INTRODUS/FOLOSIT
Asociație metaforică	Șăineanu 1887
Expresiune metaforică	Șăineanu 1887
Element metaforic	Șăineanu 1887
Idiotizm	Philippide 1894
Asemănare	Zanne 1895
Idiotism	Zanne 1895
Locuțiuni	Zanne 1895
Zicători	Zanne 1895
Locuțiune	Șăineanu 1900
Idiotism	Șăineanu 1900
Paremiologie	Șăineanu 1900
Proverbe/zicători	Șăineanu 1900
Expresie	Pușcariu 1940
Expresie perifrastică	Pușcariu 1940
Locuțiune	Pușcariu 1940
Expresie	Dimitrescu 1958
Locuțiune	Dimitrescu 1958
Ansamblu frazeologic	Dimitrescu 1958
Îmbinări de cuvinte indivizibile	Dragomirescu 1964
Expresie figurată	Slave, 1966
Grup sintactic stabil	Asan/Ciobanu 1967
Unitate frazeologică	Hristea 1968
Expresie idiomatică	Hristea 1968
Idiotism	Hristea 1968
Locuțiune	Bulgăr 1971
Unitate frazeologică	Boroianu 1974
Idiotism	Iordan 1975
Izolare	Iordan 1975
Expresie idiomatică	Dumitrăcel 1980
Izolare	Dumitrăcel 1980
Îmbinare de cuvinte sudate	Dumitrăcel 1980
Unitate frazeologică	Avram 1986
Unitate frazeologică	Groza 1998
Frazeologism	Cujbă 1999
Expresie idiomatică	Zugun 2000
Frazeologism	Colțun 2000
Îmbinare stabilă de cuvinte	Avădanei 2000

Expresie idiomatică
Frazeologism

Zaharia 2002
Zaharia 2002

Sinteza de mai sus ilustrează strădania lingviștilor în stabilirea termenului „optim” și arată cât de diversificată a ajuns să fie paleta terminologică în domeniul frazeologiei – și aceasta fără a consemna de loc terminologia anglo-americană și, doar izolat, pe cea franceză.

Bibliografie

- Burger, Harald, *Phraseologie*. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. [=Grundlagen der Germanistik, 36], Berlin, Erich Schmidt, 1998
- Burger, Harald/ Buhofer, Annelies/ Sialm, Ambros, *Handbuch der Phraseologie*, Berlin; New York, Walter de Gruyter & Co., 1982
- Cujbă, Cornelia, *Grundbegriffe der Lexikologie*. [=Germanistica, 1], Iași, Demiurg, 1999
- Duhme, Michael, *Phraseologie der deutschen Wirtschaftssprache*. Eine empirische Untersuchung zur Verwendung von Phraseologismen in journalistischen Fachtexten. [=Sprache und Theorie in der Blauen Eule, 9], Essen, Die blaue Eule, 1991
- Dumistrăcel, Stelian, *Lexic românesc*. Cuvinte, metafore, expresii, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980
- Fleischer, Wolfgang, *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*, Tübingen, Max Niemeyer, [1982]²1997
- Gréciano, Gertrud, *Signification et dénotation en allemand*. La sémantique des expressions idiomatiques. [=Recherches Linguistiques, 9], Paris, Librairie Klincksieck, 1983
- Gréciano, Gertrud, „Das hintergründige Idiom. Über die Implikatur als theoretischen Erklärungsansatz für den Idiomgebrauch”, in Wimmer, Rainer/ Berens, Franz-Josef (eds.), *Wortbildung und Phraseologie*, Tübingen, Gunther Narr, 1997, p. 45-64.
- Hristea, Theodor (ed.), *Sinteze de limba română*, București, Albatros, [1974]³1984
- Pilz, Klaus Dieter, *Phraseologie*. Versuch einer interdisziplinären Abgrenzung, Begriffsbestimmung und Systematisierung unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Gegenwartssprache, vol. I-II. [=Göppinger Arbeiten zur Germanistik, 239], Göppingen, Alfred Kümmerle, 1978
- Zaharia, Casia, *Expresiile idiomatice în procesul comunicării*. Abordare contrastivă pe terenul limbilor română și germană, Iași, Editura Univesității „Al. I. Cuza”, 2004
- Zanne, Iuliu A., *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*. Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri cu un glosar româno-frances, vol. I-X, București, Editura Librăriei Socecu & Comp., 1895-1912

Terminologische Vielfalt in der rumänischen und deutschen Phraseologie und Parömiologie

Die unwahrscheinlich große Zahl an Benennungen, sowohl im Rumänischen als auch im Deutschen, hat uns dazu geführt, die schon von Pilz durchgeführte Synopsis zu erweitern und zu ergänzen. Dasselbe haben wir auch für die rumänische Terminologie gemacht, die Anfang des 20. Jahrhundertss von Zanne erstmals registriert worden ist.